

Trei „vârste” ale culturii române în afara granițelor

GEORGETA ORIAN

MARCELA CIORTEA

(Alba Iulia)

THREE “AGES” OF ROMANIAN CULTURE OUTSIDE ITS BORDERS

In order to adequately comprehend the complex phenomenon of the exile, one must briefly describe the elements which have led to its historical configuration. The analyses of each new generation of critics and readers have generated diverse perceptions. Unless one understands the phenomenon in detail, Romanian exile literature faces the danger of being mislabelled as the literature of one group, as that of many others with a certain particularity but no more than that. Key questions such as bi- and plurilingualism, the political context, the genuine intention to preserve a sense of ethnic identity, and the struggle to promote a positive image of one's country abroad are only a few of the aspects which cannot be ignored when discussing writers in Romanian literary exile. This phenomenon has accrued a history. The present paper traces three important “ages” of Romanian culture outside its borders despite the fact that not all the literary instances we talk about can be exclusively included within the concept of “exile”. Employing the tools of literary history and literary criticism, and delving into the causality of the phenomena and connecting them diachronically and synchronically, this paper attempts a brief synthesis of Romanian cultural exports over history.

KEYWORDS: Romanian culture, literary exile, identity, borders, cultural export

CUVINTE CHEIE: cultură română, exil literar, identitate, granițe, export cultural

Pour bien comprendre le phénomène complexe de l'exil, s'impose un succinct passage en revue des facteurs qui ont conduit à son conditionnement historique. Les analyses de chaque nouvelle génération d'exégètes et de lecteurs ont produit des perceptions différentes. Sans une appropriation détaillée du phénomène, cette littérature, la littérature de l'exil, risque d'être traitée comme la littérature d'un groupe, semblable à tant d'autres, ayant sa propre spécificité, sans rien de plus. Or, des problèmes tels que le bi – ou plurilinguisme, le contexte politique, le désir de conserver son ethno-identité, l'effort de promouvoir une image positive de son propre pays à l'étranger comptent parmi les aspects impossibles à ignorer dans une discussion sur les écrivains de l'exil. Cet aperçu concerne trois « âges » importants dans l'histoire de l'exil culturel roumain, considérant la causalité des phénomènes, leur corrélation diachronique et synchronique, faisant appel aux instruments de l'histoire et de la critique littéraire, ainsi qu'à la théorie de l'imaginaire.

INTRODUCERE

O abordare sincronică și diacronică a exilului cultural românesc se cuvine să aibă în vedere raportarea spațială a individului (respectiv, raportarea la spațiul de origine și la cel de adopție), efectele identitare și spirituale ale acestei experiențe, motivele exilării (exilul ca formă de pedeapsă din partea unei autorități sau exilul ca opțiune

individuală, soluție a libertății interioare), miturile personale, metatextualitatea și metaforele transferate în operă.

Pentru înțelegerea adecvată a fenomenului complex al exilului, se impune o succintă trecere în revistă a factorilor care au dus la condiționarea istorică a acestuia. Analizele fiecărei noi generații de critici și de cititori au produs percepții diferite. Fără o înțelegere detaliată a fenomenului, această literatură, a exilului, riscă să fie tratată drept literatura unui grup, ca atâtea altele, cu un anumit specific, și atât. Probleme ca bi- și plurilingvismul, contextul politic, dorința de conservare a unei etno-identități, lupta pentru promovarea unei imagini pozitive a propriei țări în străinătate sunt câteva dintre aspectele care nu pot fi ignorate. O astfel de discuție implică, printre altele, și problema aculturației. Dacă influența puternică a culturii asupra diferitelor dimensiuni psihologice este acceptată și demonstrată, atunci pot fi analizate și modificările apărute la indivizi, odată cu schimbarea contextului cultural: „aflat la granița dintre psihologie și antropologie, acest câmp de studiu este dedicat, în primul rând, misiunii de a descrie și înțelege influența factorilor culturali asupra progresului și comportamentului uman, influență care se traduce prin diversitatea universală a conduitelor umane și a comportamentelor cotidiene. În al doilea rând, el analizează adaptarea psihologică a indivizilor atunci când trec într-o cultură nouă.” (Sabatier, Berry, 1997: 200-222) Considerată, inițial, de antropologi, un fenomen de cultură, aculturația pune probleme ca: situația de minoritate lingvistică; structura plurietnică și pluriculturală; reierarhizarea valorilor; modificări comportamentale; un anumit tip de stres; dorința de a avea relații interculturale (sau negarea acestora); menținerea și dezvoltarea distincției etnice; integrarea, asimilarea sau segregarea. Felul în care individul (după caz, scriitorul) își privește și își acceptă trecutul sau situațiile reprezintă o variabilă utilă temei în discuție. Integrarea coerentă a experiențelor în „narațiunea” despre propriul trecut sau despre sine (self-narrative) poate fi un indice al adaptării la eul actual și la contextul socio-istoric. Fenomenul exilului cultural românesc are o istorie, iar lucrarea de față (utilizând o grilă ale cărei repere teoretice sunt cele de mai sus) decupează trei „vârste” importante ale culturii române în afara granițelor, chiar dacă nu toate cazurile literare despre care vorbim pot fi subsumate termenului „exil”.

1. PRIMA „VÂRSTĂ”: ENCICLOPEDIȘTII. DOUĂ EXEMPLE: SPĂTARUL NICOLAE MILESCU ȘI PRINCIPELE DIMITRIE CANTEMIR

Numim, în general, lume romanică teritoriul populat de vorbitori nativi ai limbilor romanice, neolatine, plasat geografic în sud-vestul continentului nostru (Franța, Italia, Portugalia, Spania, dar și Andorra, Monaco și San Marino) și mai la est (România și Moldova). Teritoriul astfel delimitat dezvoltă, la rândul lui, pe fondul latin primar, diverse lumi de sorginte romanică, fiecare cu specificul și cu resursele ei, care, pătrunzându-se reciproc de-a lungul secolelor, au dat naștere unui cadru cultural solid și statornic, în stare să discearnă și, uneori, chiar să asimileze particularități ale lumilor din jur.

Ruditatis antidotum eruditio est (antidotul ignoranței este erudiția), spune pedagogul ceh Jan Amos Comenius, el însuși mare erudit, în prefața la *Orbis pictus*. Aliniată la tendințele vremii, epoca de început a culturii române și, implicit, a exilului cultural românesc, s-a aflat sub semnul erudiției și al enciclopedismului. Semnele vremii arătau că biletul de ieșire în lume al unui popor este știința de carte și, în același timp, cartea în sine, ca produs finit, tipărit, indiferent de forma în care ea se înfățișează, traducere sau lucrare originală, din orice domeniu de interes, fie el teologic, literar sau științific. Înțelegem, așadar, prin enciclopedist, nu neapărat autorii de enciclopedii, ci deținătorii unor cunoștințe de dimensiuni enciclopedice. Toți cei care au studiat și au activat în străinătate în perioada literaturii noastre vechi, în cadrul unui exil impus ori asumat, au preluat model străin, încercând să făurească în interiorul culturii noastre, și nu numai, lucrări de importanța modelului identificat în plan internațional. Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătarul, Dimitrie Cantemir, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, George Lazăr, Dimitrie Bolintineanu sau Nicolae Bălcescu au și studiat în străinătate, la Constantinopol, Liov, Viena sau Paris, au și trăit îndelungi relegări, de la malurile Bosforului, prin Italia, Franța, Ungaria, Polonia, până în Rusia. În direcția inversă, în Țările Române au ales să trăiască alte personalități enciclopedice, a căror trudă cărturărească nu a rămas fără efect, ca, de exemplu, Mitropolitul Antim Ivireanul (Tipograful), venit din Mănăstirea Ivirului, de la Muntele Athos, Nicolae Mavrocordat, fiul Exaporitului, venit de la Constantinopol, dascălul Ieremia Cacavelas, venit din Insula Creta.

Datorită poziției lor geografice izolate de restul țărilor romanice, Țările Române au creat și au consolidat, în timp, relații culturale pe linie romanică nu doar cu Occidentul neolatin, ci și cu Orientul, aducând în Europa latină (și nu numai), prin jurnale sau tratate științifice, informații valoroase pentru vremea lor. Dacă *până la jumătatea secolului al XVII-lea literatura românească este în întregime opera clerului și poartă, în alcătuirea ei, o trăsătură adânc religioasă* (Cartoian 1980: 226), îmbunătățirea stării materiale a boierilor după acest moment deschide și calea emigrărilor, pentru desăvârșirea studiilor, fie în Apus, la școlile din Polonia, fie în Răsărit, la Academia de la Constantinopol.

La jumătatea secolului al XVII-lea, Școala cea Mare a Patriarhiei Grecești de la Constantinopol trece prin consistente transformări. Grecii din insulele aflate sub stăpânire venețiană, atinși de o serioasă influență italiană, introduc studiul limbii latine în cursul Academiei constantinopolitane și aduc aici profesori absolvenți ai Universității din Padova. Cultivând o filozofie neo-aristotelică refractară la misticism, profesorii și studenții acestei academii, în ciuda unei solide componente tradiționaliste, își îndreaptă atenția, încet dar sigur, spre literatura laică. La diferență de câteva decenii, spătarul Nicolae Milescu (1630-1708) și principele Dimitrie Cantemir (1673-1723) au studiat aici, la Constantinopol, deprinzând sau desăvârșind cunoștințe de limbă latină, elină, greacă, arabă, turcă, franceză, italiană etc. După încheierea perioadei de studii însă, fiecare și-a urmat drumul în felul său, în funcție de cerințele vremii în care au trăit. Ambii au îndeplinit rol de agent diplomatic pe lângă Sublima Poartă, Milescu în calitate de capuchehaie a domnitorului muntean Grigore Ghica, iar Cantemir în calitate de capuchehaie a tatălui său, Constantin Vodă Cantemir și a fratelui său, Antioh Vodă Cantemir. Implicați în viața politică a vremii, au trăit fiecare perioade lungi de exil. Nicolae Milescu peregrinează, în prima parte a vieții prin Austria și prin Veneția, apoi la Berlin și la Stettin (un port la Marea Baltică, stăpânit atunci de Suedia), la Stockholm și, în cele din urmă, la Paris, la Curtea Regelui Soare (Ludovic al XIV-lea). Dimitrie Cantemir își petrece întregul său prim exil la Constantinopol. Soarta le deschide însă o cale spre Rusia. Milescu avea să fie dascălul de suflet al viitorul țar Petru cel Mare, Cantemir avea să fie senatorul și prietenul de suflet al aceluiași ajuns împărat.

Cunoștințele lor variate, deprinse în diverse discipline științifice și teologice, le-au adus notorietate în viața culturală a vremii. Nicolae Milescu elaborează trei lucrări (și singurele, de altfel) în limba română: o poveste a icoanei făcătoare de minuni de la Mănăstirea Neamț, dăruită de împăratul bizantin Ioan Paleologu lui Alexandru cel Bun; prima traducere integrală a Vechiului Testament din elinește în românește¹; și o traducere a unei lucrări de teologie bizantină. Firește că redactarea unor lucrări în limba română avea drept țintă un public cititor de limbă română, dar, din nefericire, autorul nu ajunge să-și vadă tipărită niciuna din aceste lucrări². Dimitrie Cantemir avea să scrie tot trei lucrări în limba română: *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, o carte de morală creștină pentru laici, din care al treilea capitol este o traducere după Stimuli virtutum, fraena peccatorum a învățatului polonez de origine lituaniană Andreas Wissowatius; *Istoria ieroglifică*, primul roman din literatura română, și Hronicul vechimei romano-moldovlahilor, redactat inițial în limba latină și tradus în limba română de autorul însuși. Din acestea trei, numai prima vede lumina tiparului în timpul vieții autorului, apărând la Iași, în anul 1698.

Ambii s-au implicat în dispute de natură teologică, redactând în apărarea ortodoxiei lucrări axate pe structura catehetică întrebare-răspuns. În perioada șederii sale la Stockholm, la cererea prietenului

¹ Această traducere a fost publicată recent în România, după Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, de un colectiv de cercetători de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, coordonat de profesorul Eugen Munteanu: *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu* (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române). Eugen Munteanu (coord.), Ana Maria Gînsac, Ana Maria Minuț, Lucia Gabriela Munteanu, Mădălina Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2016, 2610 p.

² Starea tipografiilor din Muntenia și din Moldova era, la acea dată, precară. Mai târziu, când Milescu era deja stabilit în Rusia, undeva după 1679, Mitropolitul Dosoftei al Moldovei încredințează unei solii moldovene pentru Moscova o scrisoare către spătarul Nicolae, rugându-l să-i trimită un teasc pentru tipografie și slovele necesare. Spre uimirea lui, Dosoftei va primi o tipografie completă (Vezi Cartoian 1980: 203-204). De aceea rămâne lucru de mirare cum de aceste trei lucrări în limba română nu au fost tipărite în Moldova. Tipărirea lor la Constanti-nopol era și mai puțin posibilă, dacă tiparul a fost introdus în Imperiul Otoman abia la 1728 (Vezi Bârsan 2005: 24, nota 36).

său, Arnauld de Pomponne, ambasadorul Franței, Nicolae Milescu redactează, pentru janseniștii de la Port-Royal, în limbile latină și greacă, lucrarea *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, id est Sensus Ecclesiae Orientalis, scilicet Graecae, de Transubstantiatione Corporis Domini, aliisque controversiis a Nicolao Spadario Moldavo-lacone, Barone ac olim Generali Wallachiae, Conscriptum Holmiae anno 1667, mense Febr., adică Manual sau Steaua Orientală strălucind Occidentului adică Sensul Bisericii Orientale sau grecești despre Transsubstanțierea Trupului Domnului și alte controverse de Nicolae Spătarul Moldavo-lacon, Boier și fost General al Valahiei, scris la Stockholm, în anul 1667, luna februarie. Cartea apare la Paris în anul 1669, devenind astfel prima lucrare publicată de un român în capitala Franței. De cealaltă parte, peste mai bine de cinci decenii, Dimitrie Cantemir intervine într-o dispută care avea să împartă clerul rus în două tabere: una grupată în jurul școlii de la Kiev, în frunte cu episcopul Ștefan Iavorski, care adoptase unele idei catolice, alta condusă de Teofan Prokopovici, adeptul unor idei calvine. Deși ambele tabere pretindeau că exprimă punctul de vedere ortodox, Dimitrie Cantemir intervine în această divergență, abordând o poziție diferită atât de doctrina bisericii ortodoxe, cât și de aceea a bisericii catolice. El redactează lucrarea cu titlul *Loca obscura in Catehisi quae ab anonymo autore sloveno idiomate edita et Pervoe učenje otrokom intitulata est, dilucidata autore principe Demetrio Cantemirio, adică Locuri obscure în catehismul tipărit în slavonește de un autor anonim sub titlul Prima învățătură pentru prunci, elucidate de autor, Principele Dimitrie Cantemir, elaborată în 1720 și tradusă în rusește.**

Amândoi au contribuit la reînvierea mitului celei de-a treia Rome, ilustrând în persoana Țarului pe izbăvitorul popoarelor din sud-estul Europei de sub dominația otomană. Astfel, în anul 1673, când prințul Dimitrie Cantemir abia se năștea, Nicolae Milescu traduce și prelucrează un text grecesc atribuit lui Paisie Ligaride, fost profesor la Târgoviște, apoi traducător la Moscova, despre profețiile biblice ale prorocului David către împăratul Nabucodonosor, privitoare la cele patru monarhii care au stăpânit succesiv lumea: caldeeană, persană, romană și bizantină. Firește că ultima monarhie va fi cea rusă țaristă, iar Petru cel Mare va elibera Constantinopolul și toate neamurile din Balcani de sub stăpânirea turcească. La 1714, Cantemir elaborează un

compendiu de filozofie politică intitulat *Monarchiarum physica examinatio*, anume Cercetarea naturii monarhiilor, în care principele reia temele dezbătute de antecesorul său, arătând că imperiul Rusiei îi va înfrânge pe musulmani în numele crucii.

Răsunetul european al trudei lor avea să vină însă tot din Orient. Numit ambasador al țarului Alexei Mihailovici la curtea împărătească din Pekin, Nicolae Milescu avea să desfășoare, în intervalul 1675-1678, o amplă expediție în China, din care au rezultat trei lucrări. Primele două sunt cunoscute sub numele *Jurnal de călătorie în China* și tratează despre traversarea Siberiei, prima, despre misiunea lui în China, a doua. Cea de-a treia, sub numele *Descrierea Chinei*, este o compilație despre înfățișarea ținuturilor chineze de la acea vreme. Aceste mărturii despre Orientul Îndepărtat au circulat în lumea slavogrecă și în cea occidentală, aducând autorului lor o reputație însemnată. La rândul său, Dimitrie Cantemir elaborează în perioada 1714-1716 un amplu tratat de istorie otomană, scris în limba latină, sub titlul: *Incrementa atque Decrementa Aulæ Othmanicae*, cunoscută la noi sub numele de *Istoria Imperiului Otoman*, unde autorul reia ideea slăbirii puterii otomane și a posibilității creștinilor de a se elibera de sub dominația lor.

Amândoi au fost deschizători de drumuri. Amândoi au fost desenatori de hărți. Ambii au trăit exilul în două lumi diferite și în două forme diferite: exil de ambasador la Constantinopol, exil de nevoie în Rusia. Spătarul Milescu este primul român care a publicat o carte la Paris. Numele lui Dimitrie Cantemir este sculptat pe frontonul Bibliotecii Sainte-Geneviève din Paris. Milescu a fost primul român călător în Extremul Orient, Cantemir a fost primul român membru al unei Academii străine, Academia din Berlin.

2. A DOUA „VÂRSTĂ”: „PREZENȚELE IZOLATE” – CULTURA CA O CARTE DE VIZITĂ

Prilejuate de nuanțarea noțiunii de „exil”, considerațiile ușor restrictive ale cercetătoarei germane Eva Behring decupează câteva din numele pe care critica literară românească le circumscrie acestei categorii. Dora d’Istria (1828-1888), Iulia Hasdeu (1869-1888), Anna

de Noailles (1876-1933), Elena Văcărescu (1864-1947) sau Marta Bibescu (1889-1973) „au fost scriitoare românce care au activat în afara țării lor, care au contribuit esențial la cunoașterea patriei și a culturii lor, iar aceasta nu în ultimul rând datorită bi-, respectiv plurilingvismului lor. Chiar dacă nu s-au integrat niciodată complet în noul mediu, chiar dacă legătura nostalgică cu patria le-a marcat atât creația cât și viața, imprimând literaturii lor un fel de tristețe a exilării, ele nu au fost niciodată supuse acelor condiții dure de izgonire politică prin care s-ar fi ajuns la îndepărtarea îndelungată și ostilă față de evenimentele din patrie.” (Behring, 201: 13-14). Pe cale de consecință, nici scriitorii români avangardiști, afirmați cu precădere în spațiul francez, pentru care au optat deoarece nu considerau că se pot „desfășura” și „auzi” într-o cultură „mică”, nu pot fi considerați „scriitori ai exilului”. Totuși, prin notorietatea pe care și-au câștigat-o și prin faptul că, prin demersurilor lor, au încercat să atragă atenția lumii culturale internaționale asupra spațiului românesc, considerăm aceste prezențe „izolate” și greu de încadrat în vreo generație drept o fază a „pre-exilului” de după al doilea Război Mondial

Dora d’Istria a fost și rămâne un strălucit exemplu de plurilingvism (vorbea română, albaneză, franceză, germană, italiană, rusă, latină și greacă veche și modernă) și de manifestare a feminismului și liberalismului în cultura europeană. Scrierile sale ar putea fi astăzi considerate o mostră de interdisciplinaritate (istorie, geografie, folclor, etnologie, religie etc.). A avut parte de o frumoasă recunoaștere internațională și a fost în relații bune cu figuri importante ale culturii europene (Edgar Quinet, Jules Michelet). S-a raportat permanent la cultura română, pe care a evocat-o cu nostalgie.

Carierea poetică a Annei de Noailles e fulminantă și încununată cu recunoaștere publică: devine membră a Academiei Regale de Artă și Literatură Franceză a Belgiei și primește Marele Premiu pentru Literatură al Academiei Franceze. În 1925, la inițiativa lui Iorga, este primită în Academia Română, pe motiv că „între cine cântă mediocru în românește după inspirații total străine și cine aduce genial acordurile misterioase ale sufletului nostru într-una din cele mai mari literaturi ale lumii, este de preferat cu admirație acesta.” (*Dicționarul*, 2005: 640). Ignorându-și mult timp rădăcinile românești și fără a scrie în limba română, Anna de Noailles face, către finalul carierei, câteva gesturi reparatorii. Contribuția ei este mai degrabă în planul

notorietății pe care a asigurat-o României, prin figura ei emblematică și prin propria notorietate. Singurul contact direct cu România este călătoria de o săptămână, la vârsta de nouă ani, prilejuită de decesul brusc al tatălui. Amintiri despre secvența respectivă apar în scrierea autobiografică intitulată *Cartea vieții mele*: „Sosind la București, m-a surprins alura atelajelor, după câte mi s-a spus asemănătoare celor din Rusia. Vizitii îndrăciți, pletoși, bărboși, își avântau în galop caii stârnind vârtejuri de praf, cum stârnea iarna vârtejuri de zăpadă. [...] Zăream un oraș aproape asemănător celorlalte orașe cunoscute, mai plin de culori însă, deasupra căruia domnea un climat și o atmosferă ciudat de parfumată, cu miresme pe care le deslușeam fără să mă impregneze, oraș al cărui vocabular, înscris pe clădiri și magazine, mi-era necunoscut. [...] Dar la prânzul lăudat de mătușa Eliza fui decepționată și amărâtă: *mămăliga*, mâncarea națională, nu era decât o aspră și nisipoasă făină de porumb greu de înghițit, fără să izbutească s-o facă mai plăcută neobișnuitele condimente pe care ne-am străduit să i le adăugăm. Pesemne imaginația serioasă a copilului nu se înșală defel, și mâncarea aceasta lipsită de finețe, care-l mulțumește pe țaran săturându-l, trebuia să-mi reveleze truda aspră a unei mulțimi harnice și resemnate care, din zori și până-n noapte își vlăguiește puterile muncind pământul, și care, sfârșindu-și tăcuta înverșunare, îi este recunoscătoare pentru hrana sumară ce i-o dăruie, și îi exprimă mulțumirea prin cântece pline de candoare, contemplative sau înflăcărare.” (Popa, 1995: 31-37). Vorbind despre fuziunea lirismului cu spiritul analitic, în cazul scriitoarei Hortensia Papadat-Bengescu, E. Lovinescu utilizează (și concentrează, într-o sintagmă) cazul contesei de Noailles pentru a sublinia forța analitică a celei dintâi: „această putere de analiză, ca și atitudinea sinceră până la cinism față de fenomenul sufletesc și, în specie, față de feminitate, scoate literatura scriitoarei din romantismul și subiectivismul obișnuit al literaturii feminine, ce se zbate între explozia lirică și exuberanța senzorială a contesei de Noailles, de pildă, și sentimentalismul vaporos și sensibleria discretă a celor mai multe scriitoare.” (Lovinescu, 1973: 241)

Martha Bibescu (pseudonim, Lucile Decaux), autoare a zeci de volume de proză, eseuri, jurnal, memorii de călătorie, biografii romanțate etc., s-a remarcat prin volumul *Isvor, le pays de saules* (1923), tradus în română în 1937 de Pia Brătianu (*Izvor, țara*

sălciilor), în care redă imaginea aureolat-mitică a satului românesc arhaic, valorificând din plin un bogat fond de datini și obiceiuri și potențând valorile identitare ale spațiului originar: „Izvor e obârșie! Mă urc spre el, – m-am născut aci. Plecată în depărtări, mă reîntorc la el pentru ultima oară poate, sau pentru totdeauna... Izvor, moșia mea, Izvor, taina mea... Am trăi aci mult timp crezând că trăiesc în pustiu. Eram așa de singură până ce am înțeles că ei erau aci și că, cu viețile lor, puteam să îmbogățesc și să complic la nesfârșit viața mea. [...] Ca geologul, în care se trezește pasiunea geologiei, sau, mai bine, ca botanistul care vede sporindu-i erbarul după drumuri nebunești, așa și eu începeam să colecționez oameni, să le recunosc însușirile și, în beția descoperirii care prețuiește cât beția pasiunii, să mi le denumesc și să mi le descriu. Am scris istoria descoperirii mele! Este un memoriu, un calendar, o călăuză, un catalog, dar este și o poveste de dragoste.” (Popa, 1995: 37-45)

Foarte utilă cauzei românești a fost activitatea diplomatică a Elenei Văcărescu (susține independența României, face parte din delegația la Conferința de Pace de la Paris, 1919, reprezintă România la Societatea Națiunilor Unite, în 1920), precum și misiunea culturală pe care și-a asumat-o, aceea de a promova valorile spiritualității românești în Europa (culegeri și antologii de folclor românesc, traduceri, conferințe, discursuri, înființarea și patronarea unor societăți culturale, biblioteci, colecții, institute de cercetare etc.). Este primită în Academia Română în 1925, i se oferă, în Franța, Legiunea de Onoare în 1927, iar în 1933 primește Ordinul Coroana României în grad de Mare Ofițer. Notorietatea ei este justificată și de bogata activitate publicistică („L’Illustration”, „Revue de Paris”, „Revue des deux mondes”, „Gândirea”, „Boabe de grâu”, „Viața românească”, „Convorbiri literare” ș.a.). În 1945, după o perioadă de refugiu în sudul Franței, este numită consilier cultural pe lângă Ambasada României de la Paris. Cuvintele testamentare, ca și multe dintre scrierile sale („Iar dacă îți devin străină / Și cântecu-mi de început / Grăirea n-a ales, divină, / A plaiului ce m-a născut. // Seninul dulce grai în care / Lin, ruga, buzele-mi șoptesc, / O, patrie, putea-vei oare / Să-mi ierți păcatul meu firesc? // Lua-vei viersul meu în seamă, / Grea munca-mi binecuvântând, / Cum își blagoslovește-o mamă // Copiii mâine-n luptă stând?, Patriei mele), subliniază asumarea unei nobile misiuni culturale față de țara natală: „Toată activitatea mea de aproape

o jumătate de veac a fost consacrată intereselor neamului nostru, căutând să strâng raporturile dintre Franța și România. Franța, care (!) a fost pentru mine a doua patrie și unde din fericire numele meu este și va rămâne simbolul celor două popoare pe care le slăvesc.” (*Dicționarul*, 2009: 211). Succesele sale în lumea literară franceză sunt atent monitorizate și comentate și de presa din țară („Avem, acolo, în capitala Franței, o româncă din cel mai adevărat sânge românesc care, [...] își afirmă cu orgoliu și originea, și sufletul românesc [...]. O asemenea personalitate onorează două literaturi.”, scrie Camil Petrescu în „Universul literar” (*Dicționarul*, 2009: 210)

Totuși, propria situație (ca exilat) ține loc de orice altă dispută exegetică. Alături de caracterul pronunțat autobiografic al operei sale, să reținem și afirmația lui Panait Istrati (1884-1935): „Eu sunt și țin să fiu scriitor român. Țin la aceasta, nu din cauză că mi s-a contestat acest drept, ci fiindcă simțirea mea, realizată azi în franțuzește printr-un extraordinar hazard, izvorăște din origine românească.” (*Dicționarul*, 2005: 695) Luând ca punct de reper o anumită „tradiție” a exilului românesc (cu existența unui context politic drept factor determinant, declanșator al plecării în exil), se consideră (chiar de unii cercetători străini, uneori mai obiectivi) că există și „cazuri speciale, în care doar cu greu se poate decide în ce măsură este vorba de o soartă de «exilat». Un astfel de exemplu este Panait Istrati (1884-1935). El s-a considerat, după decizia sa de a părăsi România în 1920, în mod clar un exilat. Situația din România și rolul țării sale în primul război mondial i-au provocat idealistului devotat principiilor socialiste de libertate, umanitate și fraternitate o profundă reacție de respingere. Scriitorul, care ani de-a rândul a visat la un Orient «tolerant» și «uman», s-a decis totuși pentru Franța ca țară-gazdă, dat fiind că aceasta părea să întruchipeze într-o mare măsură idealurile sale despre lume și că autorul admira încă din tinerețe limba franceză. Istrati a reușit să se impună ca scriitor de limbă franceză. Aceasta în primul rând fiindcă temele romanelor și povestirilor sale, localizate aproape fără excepție în mediul patriei de origine, îl fascinau pe cititorul vestit prin aerul lor balcanic, prin atmosfera cu iz exotic și, nu în cele din urmă, prin arta unui verb sugestiv și pitoresc utilizat de către autor. Istrati, care a manifestat curând o poziție foarte critică față de «răceala», «spiritul comercial», indiferența și egoismul societății franceze, a rămas întreaga viață legat cu toate simțurile de patria sa

română, care i-a fost întotdeauna sursa cea mai importantă de inspirație artistică. Existența sa era deci marcată de conștiința unei duble identități, ale cărei componente le iubea și le ura cu aceeași intensitate. În privința integrării în cultura națională a acestui autor critic, ce iese din tiparul valoric național, soarta lui Istrati a fost asemănătoare cu aceea a multor scriitori din exilul de azi. Doar cu întârziere și după dezbateri aprinse el a fost preluat în panteonul literaturii naționale.” (Behring, 2001: 19)

Deși scrisă în limba engleză, opera lui Peter Neagoe (1881-1960) pune în circulație un univers arhaic profund românesc. Cu puternice tușe realiste, proza sa a înfățișat cititorului american un tărâm exotic, necunoscut, populat cu figuri dintre cele mai interesante. A fost uneori comparat cu Panait Istrati, cu Rebreanu sau cu Victor Papilian, certificându-se ca fin observator al vieții exterioare și interioare a personajelor sale. „Cazul” său nu intră în categoria exilului literar românesc îndeobște recunoscut ca atare, pentru simplul fapt că stabilirea sa în spațiul american s-a produs înainte de Primul Război și a fost un demers individual, fără miză politică. Prezența sa în literatura lumii întărește însă imaginea literaturii române din afara granițelor țării.

Toate aceste nume importante ale culturii române au contribuit, ca puncte „izolate”, la conturarea unei hărți simbolice a spiritului românesc în lume.

3. A TREIA VÂRSTĂ: EXILUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI – GRUPURI ȘI INDIVIZI

Fenomenul exilului românesc de după al Doilea Război Mondial se înscrie în zona vastă a exilului din țările Europei de Est, amprentate de comunism până la structurile cele mai sensibile, înțelegând aici și literatura. În rândul exilaților se conturează un oarecare consens cultural, ei acționând ca „grupări” (Ideea de „grupare” presupune existența unei asociații, a unei reviste, a unui cadru ideologic, chiar a unor lideri de opinie. Acest fenomen este specific mai ales primei generații, deoarece în deceniile următoare se constată mai mult demersuri individuale sau preocuparea strictă pentru afirmare în plan

științific). E vorba, inițial, de o „generație a seniorilor”, crescuți în interbelic, afirmați (sau pe cale de a se afirma) în jurul unor poli culturali, care înțeleg (după o oarecare perioadă de derută colectivă și individuală) să-și asume o misiune. George Uscătescu scrie într-un *Cuvânt înainte* care inaugurează în 1951 Revista și Editura „Destin”: „Această nouă publicație care își face apariția peste hotarele Țării nu ar dori să fie, pur și simplu, o nouă manifestare culturală a Românilor în exil. Inițiatorii ei țin să-și mărturisească, înainte de orice, o atitudine pe care ei ar vrea s’o fixeze ca îndreptar al scrisului lor. Această atitudine constă în aceia (!) că ei consideră fenomenul emigrației ca un proces de dezintegrare istorică și spirituală și, ca atare, mentalitatea de emigrant drept o atitudine spiritualmente stearpă”). Acest curent de opinie vine cu o primă întrebare fundamentală legată de identitatea culturală: ce fel de valori trebuie păstrate? cine trebuie să le păstreze? Nu este de neglijat faptul că mulți provin de la „Gândirea” și din zona tradiționalismului, deci valorile fundamentale de popor și *națiune* sunt puse pe primul loc. Primează o puternică identitate (etnică), noțiunile de ordine, umanitate, onestitate, valorile creștine fundamentale (*iubire, speranță, credință*) și căutarea unui sens transcendent al vieții. Se conturează o poziție evident critică față de acele tradiții vest-europene care provin din filosofia carteziană și se întemeiază pe individualism și liberalism.

Un aspect important în discuția de față este felul în care se raportează fiecare la ideea de grup, de generație, la misiunea culturală asumată (sau, dimpotrivă, la lipsa ei).

Neagu Djuvara procedează la o situare punctuală a exilului politic din perspectivă personală: „În 1948 puteai deosebi trei valuri *de refugiați români*. Primul cuprindea pe românii stabiliți în străinătate dinainte de război și pe membrii misiunilor noastre diplomatice care, după schimbarea regimului și mai cu seamă după plecarea regelui, refuzaseră să se întoarcă în țară. Acest prim grup era, firește, extrem de restrâns, dar număra câteva personalități distinse din lumea politică și diplomatică, din lumea literelor și artelor, din lumea afacerilor. Alt grup îl formau legionarii fugiți din Germania după strivirea «rebeliunii» din ianuarie 1941. Nu pot evalua decât cu aproximație numărul lor, așa zice vreo 2000 cu totul. Pasiunea lor politică, în ciuda zăzaniilor care se iscaseră în sânul mișcării [...] făcea din ei un grup de refugiați mai aparte, mai retrași, mai mult din

voia lor decât dintr-o atitudine de respingere din partea celorlalți. [...] A treia categorie de refugiați era formată din cei care fugeau din țară de (!) la sfârșitul războiului, de la ocupația rusească și progresiva sovietizare a țării. Valul era continuu, însă cantitativ limitat” (Djuvara, 2002: 31-32).

Din acest prim val, al anilor '40, fac parte nume sonore, ca Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Vintilă Horia, Aron Cotruș, Constantin Virgil Gheorghiu, Pamfil Șeicaru, Horia Stamatu, George Uscătescu, Ștefan Baciu, Alexandru și George Ciorănescu, Virgil Ierunca și Monica Lovinescu. Ei sunt urmași în anii '60-'70 de Dumitru Țepeneag, Paul Goma, Petru Popescu, Matei Călinescu, Virgil Nemoianu, I. Negoïtescu, Virgil Tănase, I. P. Culianu, S. Damian, Gelu Ionescu, Gabriela Melinescu, Sanda Golopenția, iar în anii '80 de Norman Manea, Ion Caraion, Dorin Tudoran, Matei Vișniec, Bujor Nedelcovici, Nicolae Balotă, Mircea Iorgulescu și mulți alții.

Este de domeniul evidenței că, în acei ani tulburi de după 1944, fiind deja o figură de notorietate, Mircea Eliade a fost „centrul” spiritual, liderul informal al exilaților, o emblemă a elitei intelectuale românești din afara granițelor țării. În corespondența și publicistica lui este detectabil același aspect: scrisorile sau multe articole din perioada respectivă reflectă o febrilitate a „organizării”, a necesității actului constructiv cu finalitate colectivă, raportarea la întreg, spre deosebire de rândurile scrise în anii '60-'70-'80, când demersul individual, cu finalitate profesional-științifică, este mai mult decât evident. În noua paradigmă, Eliade devine un pol al acțiunii: îi sunt prezentate proiecte, i se cere părerea, este invitat să se implice în orice nouă inițiativă a exilaților. Într-o scrisoare către Mircea Eliade, datată „Buenos Aires, 7 iulie 1948”, scriitorul Vintilă Horia își oferă serviciile culturale, realizând o sinteză a situației „românești” din acea parte de lume, dar și a situației personale. Se regăsesc aici aceleași idei pe care le sesizează și Eva Behring în legătură cu „presiunea reorientării”: „Exilul și condamnarea m-au făcut să ajung la alte concluzii. Niciodată în viața mea n-am lucrat cu atât folos pentru mine și pentru țară, ca în acest blagoslovit exil care m-a pus în contact cu o lume nouă și m-a învățat să privesc realitatea românească printr-o prismă nouă. Am suferit enorm, uneori și de foame, alteori și de spaimă, spectre familiare omului modern. Din toate astea am ieșit ca dintr-o baie de aburi spirituali, refăcut și optimist. Aștept cu o nerăbdare pe

care o înțelegeți, să mă întorc în țară și să pun umărul la refacerea ei.”
(„*Dosarul...*, 2003: 9)

Luând în considerare criteriul politic, propunerea de cronologizare a exilului literar românesc făcută de criticul Ion Simuț pare una foarte rezonabilă: „Criteriul de periodizare a exilului literar românesc nu poate fi, în mod obiectiv, decât unul politic, în funcție de epoci, de interdicții și, bineînțeles, de sinuozitățile dictaturii comuniste. Fără să am impresia că am produs o revoluție în această periodizare, aș propune una mai exactă, mai pliată pe realitățile și etapele politicii comuniste, de fapt o nuanțare a celei dintâi: 1. exilul din 1941 până la sfârșitul anului 1947, când granițele se închid sever și ermetic; 2. blocajul aproape total al exilului în perioada 1948-1964, cu singurul eveniment notabil (în domeniul literar) al fugii lui Petru Dumitriu; 3. exilul progresiv crescut în perioada Ceaușescu, declanșat semnificativ după 1971 și intensificat în anii '80. Cele trei perioade sau valuri ale exilului [stabilite de Laurențiu Ulici și Eva Behring, n.n.] ar fi, de fapt, numai două. Cum în anii '50-'60 nu se întâmplă ceva semnificativ, altceva decât închiderea ermetică a granițelor, nu văd de ce am lipi aici deceniul următor, anii '70, numai pentru a nu înregistra un gol. Perioada Ceaușescu trebuie discutată în ansamblu, punând în evidență accelerarea numărului de scriitori exilați din 1965-1971 spre 1989, într-un fenomen coerent de reacție la dictatură.” (Simuț, 2017: 428).

Perioada Ceaușescu rămâne, așadar, un determinant masiv al auto-exilărilor. Criticul Eugen Negrici subliniază rolul politicului ca factor coagulant al grupurilor sau generațiilor de scriitori: „tentativa lui Nicolae Ceaușescu de reîndoctrinare ideologică prin lansarea Tezelor din iunie (1971) va provoca apropierea și regruparea scriitorilor de bună-credință, de orice opțiune stilistică și de orice vârstă (inclusiv cei debutați după 1980), în jurul ideii de salvare a drepturilor câștigate, de consolidare a autonomiei esteticului și de prelungire a procesului de modernizare a literaturii, indiferent ce ar fi dorit autoritățile. De cealaltă parte, aserviții regimului, în rândul cărora se disting figuri mai vechi și figuri mai noi, s-au străduit în chip rușinos (căci nimeni nu-i mai obliga) să apere și să illustreze «principiile» obscurantiste ale minirevoluției culturale ceaușiste.” (Negrici, 2008: 131) Acest factor a acționat, de fapt, „în oglindă”, atât pentru cei din țară, cât și pentru cei care au ales calea exilului.

Condițiile fiind diferite față de primul deceniu postbelic, și „efectele” în rândul scriitorilor sunt diferite. „În general, în anii șaizeci-șaptezeci nu se mai poate vorbi despre o «grupare din exil». Nu se mai putea forma un consens general (!), ca în cazul emigranților inițiali ai exilului madrielen, din moment ce era vorba despre scriitori cu niște convingeri etice, literare și estetice puternic individualizate. Desigur, îi lega și pe ei experiența comună din timpul dictaturii, dar nu exista o legătură efectivă între generații, o ideologie comună, care să le dea identitate ca grup. Ei nu doreau să se evidențieze nici printr-un comportament special, nici printr-o concepție comună despre lume. Refuzaseră tutela politicii culturale din țară, își exprimaseră într-un fel sau altul – dar în mod deschis – opoziția față de realitatea socialistă, căzuseră pradă în mare parte optimismului general la venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu în anul 1965, convingerii că va avea loc o democratizare a vieții publice și o deschidere în politica culturală.” (Behring, 2001: 34)

În cazul acestor scriitori merită aruncată o privire și către metatextualitatea exilului, către felul în care fiecare intelectual, din orice generație, se raportează la această experiență și la relația cu spațiul de origine.

Mai tinerii confrăți care pleacă din țară două decenii mai târziu au alte repere. Încadrat de lucrările de specialitate în categoria scriitorilor cu „adaptare neproblematică”, Petru Popescu (n. 1944) nu agreează sintagma „scriitor exilat”, cu privire la cazul său, ci preferă o formulă de genul „scriitor român cu o carieră internațională”. Întrebat despre „lecțiile” pe care i le-a oferit exilul, dat fiind că depășirea exilului este o temă recurentă în opera sa, Matei Călinescu (1934-2009) răspunde: „Mă opresc aici la una dintre cele pe care le consider importante. Lectura. Veneam în America dintr-o cultură duală: cea publică și cea «subterană». Lăsam în urmă o mare abilitate secretă, făcută din înțelegerea regulilor nescrise despre felul în care pot fi încălcate regulile scrise, oficiale, stricte; făcută din coordonări și coduri spontane între prieteni, din ambiguități cu un sens precis, dintr-un fel de opoziție tacită față de regim, o opoziție care diferenția subtil între ceea ce poate fi spus și ceea ce nu trebuie spus cu nici un chip – sub penalitatea disprețului în interiorul grupului tău de prieteni. Era de fapt o situație schizofrenică. În exil m-am simțit liber – dar liber într-o societate ale cărei reguli nescrise nu le cunoșteam, liber de o libertate

abstractă. În același timp, această libertate era vitală pentru gândire, pentru ceea ce aș numi «respirația minții». Întărit astfel, am putut explora anumite zone intelectuale și ideologice care, în țară, nu erau propriu-zis interzise, dar erau inimaginabile. Una dintre marile descoperiri subiective pe care le-am făcut a fost lectura sau, cu un termen pe care l-am folosit în cartea mea *Rereading* (1993), carte care urmează să apară în traducere românească, (re)lectura, cititul care este în același timp recitare, care poartă în sine recitirea, meditația retrospectivă, sau, altfel spus, un mod particular al atenției. Mi s-a părut că în România comunistă în care m-am format eu – împotriva comunismului dar și, dată fiind relația mimetică inevitabilă cu adversarul mai puternic, cu limitările impuse de acesta – se citea, sau cel puțin eu citeam, superficial: mult și superficial, adică «evazionist», chiar și în cazul lecturilor riguroase de filosofie, văzute și ca prilejuri de ieșire din marxismul oficial, strâmt, sufocant.” (Călinescu, 2002).

Referitor la apartenența (sau nu) la categoria exilului, Sanda Golopenția (n. 1940) declară: „Am plecat din România în 1980 și m-am referit la acel moment din viața mea, întotdeauna, cu termenul mai sec și mai neutru de «plecare». Nu de alta, dar «exil» îmi pare un cuvânt cu anumite conotații greu de dominat. Când am plecat, aveam sentimentul că momente de revenire, ca cel de față, nu se vor mai produce: plecarea nu putea fi atunci decât una definitivă. Îmi aduc aminte că, la fel ca în momentele în care – foarte rar – se pleca în străinătate, dar mult mai intens, prietenii m-au însoțit cu gândul că nu ne vom revedea niciodată. Plecarea de atunci a avut așadar caracterul unei despărțiri pe viață. Mai târziu, prin 1982-1983, am simțit nevoia să scriu despre experiențele ruperii. Am publicat atunci în ziarul *Lupta*, editat la Paris, dar a cărui ediție americană era scoasă de Constantin Eretescu, mai multe articole în care încercam să dau glas intrării într-un spațiu de existență nouă, schimbării valorilor din jur și nevoii de adaptare. Am reunit studiile într-un volum intitulat *Mitul pagubei*, publicat la o editură pe care o înființasem la Providence – Hiatus. Ulterior, când climatul interior s-a schimbat și am amplificat volumul în vederea publicării sale în România, am alăturat experienței plecării, a desfacerii, și experiența revenirii. Am numit-o, în această nouă formă, *Cartea plecării*, și ea apărută la editura Univers.” (Golopenția, 2001) În ceea ce privește paradigma exilului, Virgil Nemoianu (n. 1940), o prezență constantă la Radio Europa Liberă,

afirmă: „Cred că în cazul meu se poate vorbi de o expatriere mai curând decât de un exil, iar cuvântul «profesional» o descrie mai corect decât cel «cultural»”.

Numitorul comun al acestor figuri remarcabile de intelectuali români, privitor la problematica exilului, este demersul individual, științific, profesional. Ei nu se consideră niște *exilați*. Contactul lor cu realitățile românești, implicarea lor în atragerea atenției internaționale asupra acestora, au reprezentat o realitate. Dar dincolo de această realitate, rămân cuvintele aceluiași Virgil Nemoianu: „În pofida vorbelor frumoase auzite de la cei aflați la putere, în realitate instituțiile concrete mă privesc (pe mine ca și pe majoritatea celorlalți din aceeași categorie) ca pe niște străini: Academia, Uniunea Scriitorilor, Universitatea, G.D.S.-ul, Spațiul Locativ, Tribunalele, Autoritățile de pașapoarte, mă rog, lista poate continua. Cine e o dată plecat, e bun plecat” (Nemoianu, 2001).

În spațiul francez, Dumitru Țepeneag (n. 1937) afirmă: „Parafrazându-l pe Herder, îmi plăcea să spun: «Patria mea nu e o țară, patria mea e limba română». Câtva timp deci exilul meu a fost total, de vreme ce ieșisem și din limbă, nu numai din țară. Iar acum, întorcându-mă în limbă, revenind din când în când și în țară, de ce oare nu mă simt întors cu totul în patrie?” (Țepeneag, 2000: 130) Contrar părerii altor exilați, D. Țepeneag este de părere că adevărata literatură s-a scris în țară și nu în exil: „Literatura română, așa cum e și firesc, s-a făcut și se face acolo unde se vorbește în mod curent limba română, adică în România. Cu rare excepții, majoritatea scriitorilor din diasporă interesează mai degrabă istoria propriu-zisă decât istoria literaturii. Aportul lor e în primul rând tematic, politic.” (Manolescu, 2003: 684) Sanda Stolojan (1919-2005), a părăsit țara în 1961, amintindu-și că „Noi am plecat siliți de evenimente. Soțul meu fusese condamnat la opt ani de închisoare, ca huligan, în 1958, și am avut norocul de a putea fi răscumpărați, și cuvântul «cumpărat» este cel care se potrivește în sensul propriu, de către familia noastră franceză, pentru că soțul meu avea aici rude, în Franța. [...] Am plecat dintr-o Românie care în mod evident nu avea nevoie de noi. Nici de oameni ca noi, nici de cultura noastră, nici de felul nostru de a fi, nici de concepția noastră despre o societate liberă. Eram indezirabili și ca atare, am plecat. Deci, din capul locului ne-am simțit nu emigranți, pentru că emigranții pleacă de bună voie, ne-am simțit exilați.”

(Manolescu, 2003: 639) În 1962, i se aprobă cererea de renunțare la cetățenia română.

Și Emil Hurezeanu (n. 1955) se înscrie în aceeași zonă culturală. Bursier Herder la Viena în 1982, se stabilește în 1983 în RFG, unde solicită azil politic. Voce familiară la microfonul Europei Libere (interviuri în volumul *Cutia neagră*, 1997), Hurezeanu publica în 1983, în revista „Limite”, o „scrisoare deschisă” către Virgil Ierunca, în care realiza un portret al României din acel moment: „Cu foarte puține excepții, tinerii în blue-ginși, «cinici și cosmopoliți», aflați la primele lor cărți, atacați din fotoliile ideologice dela Casa Scânteii de pe vremea lui Stalin, de admiratorii lui Eugen Barbu, fac navete obositoare, nu găsesc lemne pentru foc și conserve, n’au mai văzut un film sau un ziar ca lumea din copilărie, adică dinainte de 1971. Aceasta e realitatea pentru majoritatea tinerilor români de azi, aflați la ora integrării sociale în cel mai critic moment din istoria socialistă a țării. Dacă părinții au suferit, într’un fel sau altul, la Canal, la Bumbesti-Livezeni, păstrându-și speranțele, noi cei tineri, nu mai suferim fizic, dar nici speranțe nu mai avem.[...] Iată câteva dintre motivele, deloc personale, care pot să determine un scriitor tânăr să renunțe de a mai deveni un scriitor bătrân, într’un sistem astfel rânduit, cu toate riscurile și dezagrementele, de data asta personale, pe care opțiunea sa le implică.” (Manolescu, 2003: 388)

CONCLUZII

Din experiența trăită pe când lucra la Organizația Internațională a Refugiaților, istoricul Neagu Djuvara face „o observație preliminară: dintre toate țările din «lagărul socialist», România era cea care, proporțional cu populația ei, număra cei mai puțini refugiați – de departe cei mai puțini. [...] E un aspect de care trebuie ținut seama. Văd îndeosebi două cauze: mai întâi, cât putem privi în trecutul nostru, românul n-a avut tendința de a se expatria, oricare ar fi fost condițiile în țara lui. O ilustrare cu valoare statistică ne-o aduc cifrele imigrării în Statele Unite până la al doilea război mondial: cu circa 120 000 de româno-americieni, ne înscriam proporțional la coada tuturor națiunilor din Europa; și mai trebuie adăugat că aproape

totalitatea acestor româno-americani provenea din ținuturile cuprinse în împărăția austro-ungară, nu din Vechiul Regat. În al doilea rând, când Cortina de Fier a tăiat Europa în două, România n-a mai avut nici o graniță comună cu vreo țară liberă, de unde și numărul extrem de redus al celor care au mai putut fugi din țară după 1948, când măsuri de strașnică pază la frontiere și de delațiune generalizată în interior au făcut ca evaziunea să fie aproape imposibilă.” (Djuvara, 2002: 29) Totuși, ca substanță, beneficiile culturale pe care acești intelectuali le-au generat nu pot fi trecute cu vederea. Dimpotrivă, ele reprezintă chiar un „produs cultural de export”, un pașaport diplomatic de care se poate, oricând, uza, fiindcă ne aflăm în fața unui „portofoliu” de succese pe care cultura română își dorește să le revendice.

Scriitorii exilului românesc se constituie într-o categorie aparte, cu referire la problema identității culturale: perceperea unui Celălalt cultural, lingvistic, social chiar, poate fi uneori violentă sau inhibantă. Reacțiile individuale față de noile paradigme existențiale sunt dintre cele mai diverse, mergând de la respingere până la adaptarea cea mai „nedemnă”, care frizează facilul sau compromisul. Fenomenul exilului afectează scriitorul în chiar „miezul” identității sale: procesul de creație. Sinele cultural este pus în fața unor provocări: insinuarea într-un idiom nou, acomodarea cu un volum considerabil de variabile culturale – pe care cei din țara-gazdă le numesc „tradiție”, un nou tip de lector și, ca o apăsare, asigurarea existenței materiale. La două niveluri se produce metamorfoza (individual, dar și colectiv), ambele regăsindu-se în discursul identitar. Chiar dacă intelectualii români, din orice timp, menționați mai sus, nu fac uz explicit de acest tip de discurs, unele „paranteze” ale operei sau parcursului lor pot fi astfel interpretate. Pe lângă eforturile de conservare a persoanei, scriitorul exilat resimte și nevoia unui discurs de conservare a identității (naționale/individuale). Se produce chiar amestecul de discurs identitar cu cel politic. Canonul estetic poate suferi, așadar, modificări. Fie că este vorba de un demers colectiv sau unul individual, discursul din exil face apel la tot ceea ce înseamnă tradiție și, implicit, la istorie, solicitând toate tipurile de memorie (istorică, socială, autobiografică, simbolică, identitară etc.).

Fapt este că, utilizând o grilă grefată pe parametrii mai sus amintiți, o istorie a culturii române din afara granițelor încă își așteaptă, încă, autorii.

BIBLIOGRAFIE

- BÂRSAN, Cristina (2005): *Dimitrie Cantemir și lumea islamică*. București: Editura Academiei Române.
- BEHRING, Eva (2001): *Scriitori români din exil 1945 – 1989. O perspectivă istorico-literară*. Traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu. București: Editura Fundației Culturale Române.
- CARTOJAN, Nicolae (1980): *Istoria literaturii române vechi*. Postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu, prefață de Dan Zamfirescu. București: Minerva.
- CĂLINESCU, Matei (2002): „În exil m-am simțit liber - într-o societate ale cărei reguli nu le cunoșteam”. În *România literară*, nr. 17/2002, pe site www.romlit.ro
- DINU, Tudor (2011): *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII*. Cuvânt înainte de Giorgios Dion. Poukamisas. București: Humanitas.
- GOLOPENȚIA, Sandală (2001): „Fiecare întoarcere este tonică”. În *Observator cultural*, nr. 48/23-29 ianuarie.
- DJUVARA, Neagu (2002): *Amintiri din pribegie (1948-1990)*. București: Albatros.
- HANDOCA, Mircea (2003): *Dosarul” Mircea Eliade. VII (24 august 1944-31 august 1967) NIET! Partea a doua*. Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca. București: Curtea Veche.
- LEMNY, Ștefan (2010): *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*. Prefață de Emmanuel Le Roy Ladurie, traducere de Magda Jeanrenaud. Iași: Polirom.
- LOVINESCU, Eugen (1973): *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II. București: Minerva.
- MANOLESCU, Florin (2003): *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989. Scriitori, reviste, instituții, organizații*. București: Compania.
- MOȘOIU, Tiberiu (1936): *Neculai Milescu Spătarul, călător în China*. Oradea: Editura Revistei Familia, s.a.
- NEGRICI, Eugen (2008): *Iluziile literaturii române*. București: Cartea Românească.
- NEMOIANU, Virgil (2001): *Tradiție și libertate*. București: Curtea veche.

- PANAITESCU, P. Petre (1987): *Nicolae Milescu Spătarul (1636-1708)*.
Versiunea românească de Silvia P. Panaitescu, ediție îngrijită, studiu
introdutiv și note de Ștefan S. Gorovei. Iași: Junimea.
- POPA, Mircea (1995): *Convergențe europene*. Oradea: Cogito.
- SABATIER, Colette; John BERRY (1997): *Imigrare și aculturație*, în vol.
Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri, coord.: Richard Y.
Bourhis, Jacques-Philippe Leyens. Traducere de Doina Tonner. Iași:
Polirom.
- SIMUȚ, Ion (2017): *Literaturile române postbelice*. Cluj-Napoca: Școala
Ardeleană.
- ȚARĂLUNGĂ, Ecaterina (1989): *Dimitrie Cantemir. Contribuții*
documentare la un portret. București: Minerva.
- ȚEPENEAG, Dumitru (2000): *Războiul literaturii încă nu s-a încheiat*:
Interviuri, ediție îngrijită de Nicolae Bârna, București, Allfa.
- SIMION, Eugen (2009): *Dicționarul general al literaturii române*.
București: Univers Enciclopedic, vol. III, E-K, 2005, vol. IV, L-O, 2005;
VII, Ț-Z, 2009.

Georgeta Orian

Catedra de Limba și Literatura Română

Facultatea de Istorie și Filologie

Universitatea "1 Decembrie 1918" Alba Iulia

Str. N. Iorga, nr. 11-13, 510009, Alba Iulia, România

georgeta.orian@gmail.com

Marcela Ciortea

Catedra de Limba și Literatura Română

Facultatea de Istorie și Filologie

Universitatea "1 Decembrie 1918" Alba Iulia

Str. N. Iorga, nr. 11-13, 510009, Alba Iulia, România

marcela.ciortea@gmail.com